

Voor de Faculteit der Sociale Wetenschappen schreef de auteur in juli 1981 een eindverhandeling over: «Marshall McLuhan. Cultuurhistorische opvattingen en mediatheorieën.» Promotor was Prof. Dr. G. Fauconnier. Onderhavig artikel is hoofdzakelijk gebaseerd op het gedeelte waarin gewezen wordt op de samenhang van McLuhan met auteurs als Innis, Van den Berg en Kuhn.

parallellen en achtergronden van mcluhans theorieën

frits geukens

1. Hoe oorspronkelijk was McLuhan?

Gebruikmakend van vaak even spitsvondige als controversiële citaten en anecdotes van zowel beroemde als in wetenschappelijke middens beruchte auteurs uit de meest uiteenlopende disciplines doet de in de communicatieproblemen ingewijde McLuhan de argeloze lezer graag geloven dat hij de eerste is die begrijpt waar het in onze huidige onduidelijke en woelige overgangstijd om gaat. McLuhan, 'dont la pensée n'est qu'une suite d'associations délirantes' (1) mag dan nog enorm populair geweest zijn, niet iedereen ziet 'het licht uit Toronto', zoals Rudy Kousbroek hem noemde (2), als een nieuw licht over de akker van de cultuurgeschiedenis schijnen. Jonathan Miller (3) ontkracht in zijn boekje over McLuhan de - zeker niet het minst door McLuhan zelf verspreide - opvatting dat hij een onafhankelijk, onbevooroordeeld en gezichtspuntloos denker is. Alhoewel er haast evenveel opvattingen over McLuhan zijn als recensenten van zijn werk, zijn de meesten het er toch over eens dat de invloed van Innis op het werk van McLuhan zeer duidelijk is.

2. De gelijkens van Innis en McLuhan

Innis en McLuhan gaan ongeveer op dezelfde wijze tewerk. Beiden schuwen ze een logisch-causale verklaring en een systematische weergave van hun ideeën. Net zoals bij McLuhan vormt dit een ernstige handicap voor het begrijpen van Innis' werk. De literaire stijl die Innis gebruikt is een hindernis voor iedereen die zijn werk echt wil begrijpen. Hij verzamelt op iedere bladzijde, net zoals McLuhan, een heel pakket feiten en gegevens die zelden worden samengevat, zodat de lezer er zonder enig houvast moet zien door te komen. Daarbij vermijdt Innis logische en pre-

cieze argumentatie, maar biedt hij de lezer een niet-serieel, kaleidoscopisch beeld van de rol van de communicatiemedia in de beschavingsgeschiedenis.

Naast deze analoge methode lopen ook enkele denkbeelden van Innis parallel met die van McLuhan. J.W. Carey bespreekt trouwens uitvoerig de relatie tussen de opvattingen van McLuhan en Innis (4). Volgens Innis wordt sociale organisatie en haar evolutie veroorzaakt door de technologische veranderingen, waarin de evolutie van de communicatiemedia zeer belangrijk is. Innis suggereert dat belangrijke technologische vernieuwingen eerst in het communicatieproces worden toegepast. Zo werd b.v. de boekdrukkunst de eerste toepassing van de mechanisering en de telegraaf de eerste elektronische toepassing. Innis verklaart dit door de strijd voor nieuwe communicatiemiddelen als fundamenteel te zien in het economisch concurrentiemodel. Controle van de communicatie houdt immers controle van het bewustzijn en de sociale organisaties in. Nieuwe media worden ontworpen om bestaande machtscentra te neutraliseren en om nieuwe associatiepatronen en nieuwe kennis te vergemakkelijken. Nieuwe technologieën worden dus eerst op communicatiemedia toegepast omdat deze sleutelposities innemen in het proces van sociale verandering.

Innis bestudeerde verschillende vormen van communicatie, zowel het gesproken als het geschreven en gedrukte woord. Hij beweert dat verschillende stadia van de westerse beschaving konden worden gekarakteriseerd door een bepaald dominerend communicatiemiddel. Het medium had een determinerende invloed op de vorm van sociale organisatie die typisch was voor een bepaalde periode en op het karakter van de cul-

tuur in die fase. Carey: «I think it important to note Innis' emphasis on both culture and social organization. He was concerned not only with the ways in which culture and institutions were interrelated but also the sense in which they were *both* epiphenomena of communication technology» (5). Innis heeft echter dit technologische determinisme niet zelf uitgevonden. Hij kwam van de universiteit van Chicago en hij was een welsprekend pleitbezorger voor het technologisch determinisme dat hij daar van Robert Ezra Park had geleerd. In 1940 vatte Park zijn zienswijze als volgt samen: «Technische gewoonten hebben vanzelfsprekend de mensengewoonten veranderd en zodoende hebben zij noodzakelijkerwijs de structuur en de functies van de maatschappij gewijzigd... Vanuit dit gezichtspunt schijnt het, dat iedere technische uitvinding van kruiwagen tot en met vliegtuig, voor zover zij een nieuw en doeltreffend middel van voortbeweging verschafte, een nieuw tijdperk van de maatschappij inluidde - of moest inluiden» (6). Evenals Park (en Siegfried Giedeon) meende Innis dat de voornaamste factor van maatschappelijke verandering - waarbij inbegrepen wijzigingen van het culturele klimaat - te vinden was in de verschillende revoluties die zich hadden voltrokken in de technologie, met name in de technologie van de communicatiemiddelen.

Innis maakt een onderscheid tussen twee soorten media. Hij stelt dat eender welk communicatiemedium 'biased' is in termen van de controle van tijd of ruimte. Media die duurzaam zijn en moeilijk te transporteren (perkament, klei, steen) zijn 'time-binding' of 'time-biased'. Lichte en minder duurzame media zijn 'space-binding' of 'spatially biased' (b.v. papier en papyrus). Deze laatste zijn gemakkelijk te transporteren, zijn vlug in de ruimte verplaatsbaar

en begunstigen aldus administratie in uitgestrekte gebieden. Naargelang hun karakter hebben de media een andere invloed.

Space-binding media moedigen de groei en de vorming van staat en leger aan en bewerkstelligen gedecentraliseerde en expansionistische instituties. Time-binding media zijn gehecht aan geschiedenis en traditie en geven minder mogelijkheden aan de expansie van de wereldlijke autoriteiten en begunstigen de groei van religie, hiërarchische organisatievormen en gesloten instituties.

Cultureel betekent een 'time-bias' de nadruk op religie, het sacrale, morele en historische. 'Space-bias' staat voor het heden en de toekomst, het technische en het wereldse.

Gesproken taal heeft een 'time-bias'; het geschreven woord is eerder 'space-binding', alhoewel nog niet zo totaal als de boekdrukkunst.

Het zou te ver leiden Innis' ideeën hier verder uit te werken. Bovenstaande uiteenzetting kan volstaan om enkele overeenkomsten en verschillen met de opvattingen van McLuhan duidelijk te maken.

McLuhan koestert grote bewondering voor het oeuvre van Innis en steekt zijn erkentelijkheid voor het aandeel van Innis in zijn eigen theorievorming niet onder stoelen of banken. Hij schrijft dan ook in 'The Gutenberg Galaxy':

«In short, Harold Innis was the first person to hit upon the *process* of change as implicit in the forms of media technology. The present book is a footnote of explanation to his work» (7).

In zijn behandeling van de effecten van respectievelijk het alfabet en de boekdrukkunst citeert McLuhan regelmatig Innis' 'Empire and communications'.

McLuhan citeert Innis' onderscheidt tussen time-binding en space-binding media, en geeft hem gelijk wanneer hij de rol beschrijft die geletterdheid en papyrus speelden in de tot standkoming van de vroege keizerrijken (2). Zo is het ook Innis die volgens McLuhan de betekenis van de Cadmus-mythe tenvolle begreep. «The myth of Cadmus states how this King who had introduced the Phoenician script, or the phonetic alphabet to Greece, had sown the dragon's teeth and they had sprung up armed men. This, as with all myth, is a succinct statement of a complete social

process that had occurred over a period of centuries. But it was only in recent years that the work of Harold Innis opened up the Cadmus myth fully. (See for example «*The Bias of Communication and Empire and Communications.*»)» (8). McLuhan ziet zijn 'The Gutenberg Galaxy' «as a gloss on a single text of Harold Innis.» In de bedoelde tekst (9) wijst Innis op de rol van de communicatiemediën bij het versnellen van de vorming van de landstalen en de opkomst van het nationalisme. Volgens McLuhan was Innis in zijn vroeger werk (cfr. *The Fur Trade in Canada*) «a conventional arranger of evidence in perspective packages of unert, static components» (10). Innis zou, volgens McLuhan, pas later inzicht krijgen in de onderhuidse structurende macht van de media, waardoor zijn belangstelling groeide voor de interactie tussen media en cultuur. Meteen zou Innis ook gewonnen zijn voor een andere dan de logisch-causale opbouw van zijn betoog. Met elk inzicht van Innis verloor hij zijn binding met 'any mere point of view' in de presentatie van zijn kennis. Volgens McLuhan zal Innis geen moeite doen «to spell out the interrelations between the components in his galaxy». Hij biedt, in zijn later werk, geen instant-wijsheid aan, maar 'do-it-yourself kits', zoals de symbolische dichters of de abstracte schilders.

3. De verschillen tussen Innis en McLuhan

Het lijkt er wel op dat McLuhan, wanneer hij inzichten, methode en stijl van Innis roemt en verdedigt, impliciet zijn eigen werkwijze en ideeën probeert te verkopen. (Het doet soms een beetje denken aan een jong meisje dat haar 100% gelijkende tweelingzus in het publiek roemt om haar schoonheid.) Nochtans kunnen hun opvattingen niet met mekaar worden verwisseld. Er zijn een aantal verschillen.

Zo zegt Carey dat zowel Innis als McLuhan beweren dat het materiaal waarop de woorden worden geschreven belangrijker is dan de woorden zelf, of: «The medium is the message». Beiden bevestigen de centrale rol van de communicatietechnologie; hun opvattingen verschillen echter in de effecten die deze technologie toeschrijven. Waar Innis de communicatietechnologie vooral de sociale organisatie en de cultuur ziet beïnvloeden, ziet McLuhan de invloed

op de zintuiglijke constellatie en het denken als het belangrijkste.

McLuhan vertelt heel wat over waarneming en denken en slechts in tweede instantie komen de sociale en culturele veranderingen aan bod. Innis daarentegen behandelt rechtstreeks de invloed van de veranderende communicatietechnologie op de veranderende samenleving, zonder de door McLuhan aangevoerde en door Sapir en Whorf geïnspireerde tussenschakel van de veranderende denk- en waarnemingsstructuren. Vandaar dat Carey kan beweren dat McLuhan, alhoewel intellectueel dicht bij Innis, eigenlijk niets meer dan diens technologisch determinisme heeft overgenomen.

Carey wijst op de overeenkomst die er bestaat tussen de opvattingen van McLuhan en de 'sociolinguïstische hypothese van Sapir en Whorf'. Sapir en Whorf bestudeerden beiden de relatie tussen taal en denken. Volgens hen beïnvloedt de taal, met haar grammatica, de manier van denken over de werkelijkheid. De taal die iemand gebruikt is bepalend voor het karakter van zijn denken. In de woordenschat en de spraakkunst van een taal zit een waarnemingsstructuur vevat. Aldus wordt de waarnemingsstructuur gereduceerd tot de structuur van de taal. McLuhan gaat echter ook communicatiemiddelen als bv. boekdrukkunst en televisie als taal beschouwen met een eigen grammatica die bepalend is voor de denk- en waarnemingsstructuren van de media-gebruiker.

4. Besluit

De vraag is nu of deze smalle basis, deze waarnemingsstructurele fundering, voldoende is voor de erg brede denkbeelden die McLuhan er op bouwt. Is McLuhans theorie hetzelfde lot beschoren als de Sapir-Whorf hypothese die, «while it is a perfectly plausible notion, has never turned out to be productive of much insight or research or to have particularly advanced the study of language and perception» (11)?

Niettegenstaande McLuhans grote verdienste de aandacht gevestigd te hebben op het effect van de technologische aspecten van de communicatie, kan getwijfeld worden aan de (wetenschappelijke) waarde van zijn zeer breed toegepaste bevindingen, precies

omwille van de smalle basis van zijn argumentatie. «This is not only because many of his comments on the psychology of perception are highly questionable, but also because given what we know about the complexity of behaviour, it is hard to understand how such a vast range of social phenomena are to be so simply explained» (12). Dit simplistische gereduceer van McLuhan draagt ongetwijfeld bij tot zijn ongehoofdwaardigheid in communicatiewetenschappelijke kringen enerzijds en zijn populariteit bij het grote publiek anderzijds.

Het communicatie-technologische determinisme van McLuhan loopt parallel met de opvattingen van Harold Innis en het taaldeterminisme van Sapir en Whorf. Ulrich Saxer beschrijft treffend dit determinisme van McLuhan als monocausaal: «Die Verabsolutierung der geschichtsgestaltenden Macht der Medien führt dabei unvermeidlich zu einer kaum besonders modernen monokausalen Auffassung und Darstellung der geschichtlichen Prozesse» (13). Door zoveel mogelijk technologische verschijnselen in zijn medium-concept te stoppen en alles wat informatieoverdracht aangaat communicatietechnologie te noemen (b.v. spreken, schrijven) wordt de aldus opgevatte communicatietechnologie de motor van de geschiedenis.

Zowel McLuhan als Innis leveren de mens totaal over aan de onontkoombare effecten van de technologie der communicatiemediën. De mens maakt volgens hem niet de geschiedenis, maar een door vormelijke en materiële aspecten van mediaboodschappen geprogrammeerde mens ondergaat de geschiedenis.

Voetnoten

- (1) A. BOURDIN, p. 18-19.
- (2) R. KOUSBROEK, *Het avondrood der magiërs*, Amsterdam, 1973, p. 83.
- (3) Zie bibliografie
- (4) Zie bibliografie
- (5) J.W. CAREY, p. 8-9.
- (6) J. MILLER, p. 68.
- (7) M. MCLUHAN, *The Gutenberg Galaxy*, p. 63-65
- (8) *ibid.*, p. 36.
- (9) *ibid.*, p. 258.
- (10) *ibid.*, p. 259.
- (11) J. W. CAREY, p. 27.
- (12) *ibid.*, p. 27.
- (13) U. SAXER, p. 124.

Beknopte Bibliografie

- BOURDIN, M., *MacLuhan, communication, technologie et société*. Parijs, 1980.
- CAREY, J.W., 'Harold Adam Innis and Marshall McLuhan' in *Antioch Review*, 1967, 3-39.
- INNIS, H.A., *Empire and communication*, Oxford, 1950.
- INNIS, H.A., *The bias of communication*, Toronto, 1951.

- MCLUHAN, M., *Mens en media*, Bilt-hoven, 1971.
- MCLUHAN, M., *The Gutenberg Galaxy, the making of typographic man*, Toronto 1962.
- MILLER, J., *Marshall McLuhan*, Amsterdam, 1971.
- SAXER, U., 'Institution und Technologie: Marshall McLuhans Epistemologie' in *Fernsehen und Bildung* (1968), 3/4, 123-128.

EEN BOEK IS ALTIJD EEN FIJN KADO !

Het is zeker niet moeilijk om voor iedereen
het juiste geschenk te kiezen.
Wij helpen U graag bij uw keuze !

LITERATUUR

- TIMMERMANS, *Pallietier* - luxe uitgave 595 Fr.
- TIMMERMANS, *Begijnhofsproken* 375 Fr.
- RODENBACH, *Brugge, die stille* (verfilmd) 275 Fr.
- ALSTEIN, *Het vertrek naar Amerika* 290 Fr.
- KENNISMAKING MET UW EIGEN STREEK**
- Een wandeling door oude Vlaamse stadskernen en hun prachtige omgeving is met ieder van deze fotorijke gidsen een uitstapje in de geschiedenis.
- VAN CAUWENBERGH, *Gids voor Oud Antwerpen*
- KOCKEN, *Gids voor Oud Mechelen*
- LENS, *Gids voor het Oude Turnhout*
deel 1: Stad Turnhout
deel 2: De omliggende gemeenten
- DALLE, *Gids voor Veurne-Ambacht*
Per deel 490 Fr.
- KOECK, *Heilige huisjes*. Geloof en ongelooft - bedevaarten en omgangingen - heiligen en hun hulp in nood 950 Fr.
- De nieuwe atlas van Antwerpen**
- Een schitterend naslagwerk van een levende stad
- Gebonden, 228 blz. 1.495 Fr.
- VERMEIREN, *Vlaanderen mijn land* 495 Fr.
- VERMEIREN, *Steden van Vlaanderen* 695 Fr.

JEUGDBOEKEN

- Lezen met Suske en Wiske*. Vier deeltjes 98 Fr.
- Standaard Levende Geschiedenis* 295 Fr.
- Het leven van... De machinisten van de grote stoomlokomotieven, de cowboys in het Westen van Amerika... 245 Fr.
- BALLEGEER, *Sjalom, zei Columbus* 245 Fr.
- BOUMAAZA, *De tent van Bachir* 245 Fr.
- Wij hebben vijf schapen, drie geiten, een ezel en een tent. 245 Fr.
- THORVALL, *In plaats van een vader* 275 Fr.
- VRIENS, *Een stelletje mooie vrienden*, 290 Fr.

VOOR UW HOBBY

- BANKS, *Bergwandelen en bergbeklimmen* 320 Fr.
- ROZENDAAL, *Het beste duikboek voor beginners*, 395 Fr.
- STANCIU, *Dit is windsurfen*
Voor alle vragen omtrent het windsurfen vind de lezer hier een betrouwbare hulp. 495 Fr.
- HOFMANN, *Freestyle surfen* 485 Fr.
- SCHMIDT, *Windsurfen* 205 Fr.
- Dit is regatsurfen 485 Fr.
- HUSSTEGE, *Zakflora voor bos en heide* 485 Fr.
- IMBRIE, *De ijstijd*. Een raadsel ontsluit 490 Fr.

BOEK VAN DE MAAND ! VERGEET-MIJ-NIET Verjaardagboek

Een fijn cadeau slechts 198 Fr

STANDAARD BOEKHANDEL
Naamsestraat 57,
3000 LEUVEN